

"אמור לי מי חבריך ואומר לך מי אתה"*

על בעלי חיים, ילדים ומה שביניהם

*מיגל דה סרוואנטס

בגן ברוש, במושב בית אלעזרי, האהבה לטבע והקשר עם בעלי חיים הם חלק בלתי נפרד מאורח החיים היומיומי. קשר מיוחד זה פותח בפני הילדים, ההורים והצוות הזדמנויות רבות ללמידה, העשרה, רכישה וביסוס של ערכים ופיתוח עמדות חיוביות כלפי כל חברינו בעולם החי

4. **טיפול הוגן** – הדרישה לטיפול הוגן בבעלי חיים מתמקדת בהבחנה בין סבל בלתי נמנע לסבל מיותר. הרמב"ם והפילוסוף עמנואל קאנט טענו כי מי שמתאכזר לבעלי חיים יתאכזר בהמשך גם לבני אדם, ולכן דגלו בהענקת יחס הוגן לבעלי חיים. כלומר, לגדל עיניהם של הרמב"ם וקאנט לא עמדה טובת בעלי החיים דווקא. עם זאת, קיימת כיום הסכמה רחבה על כך שבאחריותנו להעניק לבעלי החיים שאנו מגדלים טיפול הוגן ונאות.

בעולם המערבי, משנות ה-70 של המאה ה-20, החלה צוברת תאוצה המגמה של התנגדות לניצול בעלי חיים על ידי האדם. הדרישה להימנעות מניצול הועלתה לראשונה על ידי פילוסופים דוגמת פיטר סינגר (Singer) וטום ריגן (Reagan). ספרו של סינגר, *שחרור בעלי החיים*, שיצא לאור באנגלית בשנת 1976 ותורגם לעברית בשנת 1998, זכה להשפעה ולתפוצה רבה. כל פרקליטי 'הזכויות' מדגישים את זכותם של בעלי החיים לחופש, מבקשים את שחרור חיות הבר מתנאי השבי ופועלים לחקיקת איסור הציד. אולם נשאלת השאלה: היכן, אם בכלל, אפשר למתוח את הגבול? סינגר

הרואים את הפגיעה האקולוגית הנגרמת, למשל, מהתרבותם של חתולי הרחוב.

כאשר אנו מגדלים בעלי חיים בפינת חי (או בגן הילדים, לענייננו), כדאי שנשים לב לארבעה נושאים חשובים:

1. **רווחת בעלי החיים (animal welfare)** – התחום של רווחת בעלי חיים עוסק ברווחתם הפיזית של בעלי החיים (תנאי המחיה שלהם, מצבם הבריאותי וכו') וברווחתם הנפשית (יכולתם לבצע התנהגויות אופייניות כמו חיזור ורבייה, החזקתם במבנה חברתי מתאים וכו').
2. **זכויות בעלי החיים (animal rights)** – רבים מצורכים של בעלי החיים אינם זהים לאלה של בני האדם, ולכן לבעלי החיים אינן מגיעות אותן זכויות כמו לבני האדם (למשל הזכות לבחור ולהיבחר לכנסת). עם זאת, הדוגלים בזכויות בעלי חיים קוראים להפעלת התחשבות כלפיהם בהתאם לצורכיהם, כפי שמתחשבים בבני אדם אחרים.
3. **זכויות קניין** – בעלי חיים מבויתים וחיות מחמד הם קניינם של בעליהם. לכן, אם מישהו גורם להם נזק, הוא גורם נזק לא רק להם, אלא גם לקניין של בעליהם.

הקדמה בנושא זכויות בעלי חיים ורווחתם מאת נדב לוי

במאה ה-18, כאשר המושג 'זכויות' עלה לראשונה לדיון פילוסופי וציבורי, הוא התמקד בזכויות פוליטיות, בחופש מצפון, דיבור וביטוי, בזכות הקניין וכו'. כלומר, בעניינים שמבדילים באופן ברור בין בני אדם לבעלי חיים. עם השנים התרחב הדיון, ופילוסופים ואתיקנים החלו לעסוק גם בזכויותיהם של בעלי החיים ורווחתם. אליהם מצטרפים בשנים האחרונות חובבי בעלי חיים, זואולוגים, אתולוגים (חוקרי התנהגות בעלי חיים) ואקולוגים, המרכיבים לעסוק בנושאים כמו גידול תרנגולות בכלובים קטנים והסעתן בצפיפות לשווקים, יחס לקוי לחיות משק הגדלות במכלאות, היבטים במשק החלב, צמחונות וטבעונות בין העוסקים בתחום והדנים בו יש מחלוקות עזות: בין הדוגלים בהקניית זכויות לבעלי חיים ובין המתנגדים לכך; בין המקפידים על רווחת בעלי חיים ובין המעדיפים את האינטרסים הכלכליים; בין התומכים בעריכת ניסויים בבעלי חיים ובין המתנגדים להם בכל תוקף; בין 'אוהבי בעלי החיים', הדואגים לכל בעלי החיים באשר הם, ובין האקולוגים והאתיקנים הסביבתיים,

החיים ואהבתם אותנו. לקשרים הרגשיים בין בני אדם לחיות מחמד, העומדים במוקד מאמר זה, חשיבות רבה, ובעיקר בעבור ילדים ואנשים מזדקנים או בודדים. הקרבה הרגשית בין האדם לבעלי החיים יכולה לעודד את ההכרה בזכויותיהם של בעלי החיים בטבע ואת הדאגה לרווחתם בשבי. יחס מוסרי ואתי לבעלי חיים אינו דורש רק הימנעות מגרימת עוול לבעלי החיים הנמצאים באחריותנו, אלא דורש יחס של אחריות חיובית כלפיהם. הזכות ליחס נאות מגיעה להם, מפני שיכולתן של חיות הבית וחיות המחמד לדאוג לעצמן נלקחה מהן בעבר הרחוק על ידי האדם.

טומי וחבריו בשבי. התביעה, שהוגשה על ידי עורך הדין האמריקני סטיבן וייס (Wise) המתמחה בזכויות בעלי חיים, התבררה בבית המשפט בניו יורק ב-23 לאפריל השנה. השופטים ששמעו את טיעונו של וייס להקניית זכויות לשימפנזים הכלואים, החליטו להעביר את התביעה לדיון נוסף בערכאה גבוהה יותר בבית המשפט לערעורים בניו יורק, ומאז שוקדים וייס וצוותו על הכנת המשך התביעה (ראו בסוף המאמר: לקריאה ולצפייה נוספת).

המאמר שלהלן מתמקד בהיבט חינוכי מהדרגה הראשונה: אהבתנו את בעלי

ועמיתיו מטיפים לאושר מקסימלי וסבל מינימלי לכל היצורים - בני אדם ובעלי חיים כאחד, אך אינם שוללים ניצול של בעלי חיים למטרות אנושיות.

פילוסופים דוגמת ריגן טוענים כי לבעלי החיים ערך משלהם, דבר שאינו מתיישב עם היותם קניין. טענה זו היא בעייתית, משום שלדעת אחרים, הבעלות על בעלי חיים, ובכלל זה חיות מחמד, אינה בלתי מוסרית כשלעצמה, אלא אם היא מלווה בהתאכזרות. בשנת 2007 הפעילה בריטניה את חוק רווחת בעלי חיים, אשר בניגוד לחוקים קודמים שעסקו במניעת התאכזרות לבעלי חיים, מטיל חובה על בעלי חיות מחמד לדאוג לצורכיהן וקובע מגבלות שונות על היכולת להחזיק בהן. על פי חוק זה, על מחזיקי בעלי חיים מוטלת החובה לדאוג לרווחתם בתחומים הבאים: סביבה הראויה להחזקתם; הספקת מזון ושתייה; ואיסור להשתמש בהם (הן בחיות מחמד והן בחיות בר) בתצוגות או במופעים שמאלצים אותם לבצע פעולות שאינן חלק מהתנהגותם הטבעית.

גם בישראל מתחילים להתייחס לבעלי חיים כאל בעלי זכויות משפטיות מסוימות, כיצורים חיים ולא רק כרכוש. הצעד הראשון שנעשה בישראל בכיוון זה הוא חקיקת חוק צער בעלי חיים (הגנה על בעלי חיים) התשנ"ד-1994, שיצר את האפשרות להגן על בעלי חיים כדי למנוע מהם סבל מיותר. ואמנם, בישראל השתפר המצב מאז חקיקת החוק. בצד פעילות נמרצת של עמותות למען בעלי חיים, נכתבו כמה פסיקות חשובות של בתי משפט, שהובילו לאיסור גורף על קיום קרבות תנינים, כלבים ותרנגולים; לאיסור פיטום אווזים; איסור מופעי חיות בר בקרקסים; והגבלת המתת חתולי רחוב. אולם בנוגע לאחרונים, פסיקות אלו לא הביאו בחשבון את ההיבטים האקולוגיים והאתיים הכרוכים ברביית יתר של חתולים.

כיום רווחת הגישה שכל היצורים 'בעלי התחושה' (sentient beings) - יונקים, עופות, ציפורים ואף דגים ואחרים - הם בעלי זכויות מוסריות ומשפטיות מסוימות, ובראשן הזכות שלא ייגרם להם נזק בלתי הכרחי. בדצמבר 2013, הגיש ארגון אמריקני לזכויות בעלי חיים תביעה תקדימית מייצגת, הדורשת להכיר בשימפנזה ששמו טומי (Tommy) ובשלושה שמפנזים אחרים כיצורים אוטונומיים הזכאים לחירויות גופניות ולזכות שלא להיכלא. התביעה נועדה לסייע לשפר את תנאי המחיה של

נדב לוי (MSc), זואולוג, אתיקן ואקולוג. מרצה, כתב מדעי וחוקר, מנחה טיולים זואו-אנתרופולוגיים באפריקה ובישראל חיבר גם את המאמר 'בעלי חיים העוסקים באמנות - יש דבר כזה?!' המופיע בעלון זה. דוא"ל: ornay6@gmail.com

מבוא

האזורית ברנר במושב בית אלעזרי. כיום לומדים בגן 29 ילדים בגילאי 5-6. בשנת תשע"א עבר הגן הסמכה לגן ירוק. אהבת הטבע והסביבה הן חלק משגרת החיים בגן ברוש. אנחנו מטיילים באופן קבוע במושב, ותמיד יש בעלי חיים בתוך הגן ומחוץ לו – דיירי קבע או דיירים מזדמנים החוזרים לסביבתם הטבעית לאחר היכרות קצרה. בשנת הלימודים תשע"ג התחלנו תהליך של הסמכת הגן לגן ירוק מתמיד, הכוללת התייחסות למספר רחב יותר של נושאים הקשורים לסביבה. התוכנית כוללת שלושה נושאי חובה ושני נושאי בחירה (מתוך שישה אפשריים), הנלמדים בגן לאורך כל השנה. מתוך עיון קצר בתוכנית היה לי ברור שהיחס לבעלי חיים יהיה נושא הבחירה המוביל שלנו. עדיין לא ידעתי, ולא יכולתי לדמיין, באילו דרכים מעניינות יוביל אותנו הנושא, כמה ידע ותוכן ייכנסו אלינו לגן בזכותו ואיזו למידה משמעותית תתקיים בעקבותיו.

המטרות שעמדו לנגד עיניי בבחירת נושא בעלי החיים כנושא מוביל בגן היו רבות, ובמאמר זה בחרתי להתייחס לכמה מהן:

○ מתן מענה למטרות וליעדים של תוכנית הלימודים במדע וטכנולוגיה בגן הילדים בנושא בעלי החיים (משרד החינוך, 2009)

מאז שאני זוכרת את עצמי, תמיד גידלנו בביתנו בעלי חיים. בילדותי גרתי בפתח תקווה, בבית דירות, בקומה הרביעית בלי מעלית. הדירה שלנו הייתה קטנה, אבל זה לא מנע מאיתנו לגדל כל בעל חיים שתוכל להעלות על הדעת. בביתנו עברו כלבים, חתולים, שרקנים, אוגרים, תוכים, דגים, צבים, ואפילו אפרוח תרנגול שאבי הביא לאחי מהשוק. בעלי החיים שגידלנו הפכו לחלק מהמשפחה, אבל האפרוח הקטן הפך לאבן דרך בחיי. הוא ישן איתנו במיטה והלך אחריו לכל מקום בבית. כשגדל האפרוח והפך לתרנגול, העבירו אותו לביתה של סבתי, שם חי בחצר עד שנשחט אחר כבוד והפך למרק. היום שבו נודע לי על גורלו של האפרוח האהוב, נצור בלבי כנקודת מפנה בחיי. לאחר שנודעה לי האמת על מותו, סירבתי לאכול בשר והפכתי לצמחונית. שנים רבות עברו מאז. היום, כגננת, אני מוצאת את עצמי מתחברת לתחושות ולרגשות שליוו אותי כילדה שאוהבת בעלי חיים וקשורה אליהם. את האהבה והיחס החם לבעלי החיים שמלווים אותי כל חיי הפכתי לאורח חיים, שגרת חיים בגני.

לפני שמונה שנים פתחנו, הסייעת טיראנה בן-לולו ואני, את הגן הראשון של המועצה

כגננת, אני מוצאת את עצמי מתחברת לתחושות ולרגשות שליוו אותי כילדה שאוהבת בעלי חיים וקשורה אליהם. את האהבה והיחס החם לבעלי החיים שמלווים אותי כל חיי הפכתי לאורח חיים, שגרת חיים בגני

מגע: האם זה נעים לאוגרת?

אהבת הטבע והסביבה הן חלק משגרת החיים בגן ברוש. אנחנו מטיילים באופן קבוע במושב, ותמיד יש בעלי חיים בתוך הגן ומחוץ לו - דיירי קבע או דיירים מזדמנים החוזרים לסביבתם הטבעית לאחר היכרות קצרה

למדנו שהאוגרים ניזונים בעיקר מחומר צמחי, שהם זקוקים להספקת מים קבועה ושיש לגדלם בכלוב. מידע מעניין שהילדים הביאו והעשיר אותנו הוא שהאוגר הסיבירי נמצא ב'רשימה האדומה' של המינים הנכחדים בעולם.

עם המידע בידינו, יצאנו לדרך: הכנו לאוגרים כלוב מרווח, ריפדנו אותו בנסורת וקנינו אוכל מיוחד המיועד לאוגרים וכלי מים. בהחלטה משותפת עם הילדים בחרנו שלא להוציא את האוגרים מהכלוב במהלך השבוע כדי לא להפריע להם. מבחינת, כגגנת חובבת בעלי חיים, ההחלטה הייתה חשובה כדי לא להפוך את הכלוב ל'פינת ליטוף'. ביום שישי, כשאנו מחליפים נסורת, אני מאפשרת לילדים להחזיק את האוגרים, לאחר שהם לומדים כיצד לעשות זאת מבלי להכאיב להם.

כאשר מגדלים חיית מחמד לאורך תקופה, הילדים נחשפים להיבטים שונים במעגל החיים. בשנה שהיו לנו זכר ונקבה חוונו המלטות רבות, והילדים עקבו ותיעדו את התפתחות הגורים מיצורים חסרי ישע ללא פרווה ועד להיותם אוגרים בוגרים. באותה שנה נפרדנו גם מנקבת אוגר בוגרת שנפטרה בשיבה טובה. התייחסנו למוות בצורה טבעית: קברנו את נקבת האוגר בחצר הגן והילדים ציירו ציורים כדי לזכור אותה.

יצירת הזדמנויות לפיתוח, טיפוח ויישום מיומנויות חקר

הגינה וחצר הגן בנויות כך שהן מזמנות מגוון גדול של בעלי חיים המבקרים בהן (חילזון הגינה, ראשנים, קרפדה, הפרפר

רגשות ובעלי חיים: על מעמדם המוסרי של בעלי חיים, כי הוגי דעות שדיברו על זכויות בעלי חיים גידלו בביתם חיות מחמד (לוי ולוי, 2002). לטענתם, כשילדים מגדלים חיות מחמד הם מחזקים את הקשר שלהם לעולם הטבע ולבעלי החיים, מה שמשפיע על יחסם החיובי והאהוד לבעלי חיים בהמשך חייהם.

גידול בעלי חיים בגן מאפשר הכרת חיות מחמד שונות. בגן שלנו יש כמה בעלי חיים דרך קבע: נקבת אוגר סיבירי, תוכונים, שממית מנומרת ודגי נוי. את רוב חיות המחמד קיבלנו במתנה מהורים בגן. בכל פעם שהגיע לגן בעל חיים חדש, למדנו עליו: חיפשנו מידע על אורח החיים שלו ועל התנאים הדרושים לגידולו, כמו גודל הכלוב וסוג הכלוב, על מרחב המחיה שלו הוא זקוק, המזון שממנו הוא ניזון, מספר הפעמים בשבוע שצריך להאכילו ובאיזה מבנה חברתי נכון לגדל אותו (לבד, בזוג או בקבוצה). לדוגמה, כשקיבלנו מתנה את האוגרים הסיביריים, ערכנו דיון והעלנו מגוון שאלות בנוגע אליהם: האם האוגרים צריכים כלוב גדול או קטן? האם הם צריכים לאכול מדי יום? האם אפשר להחזיק אותם? וכו'. ביקשתי מהילדים ומההורים לחפש עליהם מידע, ולמחרת הילדים הביאו ספרי מידע על אוגרים וגם מידע שדלו מהאינטרנט.

- יצירת הזדמנויות לפיתוח, טיפוח ויישום מיומנויות חקר
- התנסות בגידול בעלי חיים בבית ובגן
- פיתוח אחריות ועמדות חיוביות כלפי בעלי חיים, כגון דאגה, כבוד וחמלה כלפי בעלי החיים כולם, ולא רק כלפי חיות מחמד
- הכרת זכויות בעלי החיים

עם התקדמות הפרויקט במהלך השנה, הבנתי עד כמה מטרות אלו חשובות לא רק לילדים עצמם, אלא גם לכל המעגלים שסביבם - הורים, צוות וקהילת המושב.

התאמה למטרות וליעדים של תוכנית הלימודים במדע וטכנולוגיה בגן הילדים בנושא בעלי החיים

העיסוק בבעלי חיים בצורה בלתי אמצעית בגן מאפשר לנו לענות על המטרות והיעדים בנושא בעלי חיים כפי שהם מופיעים בתוכנית הלימודים במדע וטכנולוגיה בגן הילדים (משרד החינוך, 2009): הכרת בעלי חיים בסביבתם וגילוי עניין בהתנהגותם; הכרת מאפיינים של בעלי חיים; הכרת צורכי הקיום של בעלי החיים; הבנת הקשר בין תכונות המבנה ותכונות ההתנהגות של בעלי החיים ובין יחסי הגומלין בין כל היצורים החיים, כלומר, בין בעלי חיים לבעלי חיים, בין האדם לבעלי חיים ובין בעלי חיים לצמחים, שזו בעצם מהות האקולוגיה.

התנסות בגידול בעלי חיים בגן

קיימת חשיבות רבה להתנסות בגידול בעלי חיים בתקופת הילדות, הן בבית והן בגן. זאב לוי ונדב לוי כותבים בספרם *אתיקה*,

לאיזה גודל כלוב זקוקים האוגרים?

אני מאמינה ומקווה, שילדי הגן שלי,
שנזהרים לא לדרוך על נמלים, שמוציאים
בעדינות עכבישים מהגן על פיסת
נייר, שמקבלים כל כלב שבא לבקר
בגן בשמחה והתלהבות, שמתלהבים
מקרפדה שקפצה לבריכה, יגדלו להיות
אנשים שיודעים להתייחס אל הטבע ואל
בעלי החיים בכבוד

ג'וני הסוס

קרפדה בבריכה שלנו

מזל טוב! קצפת המליטה

ענף, עלה. קבוצת ילדים התכוננה באחד
החלזונות ותיעדה בציור את התקדמותו.
לאחר מכן בדקנו מה חלזונות אוהבים
לאכול: הכנו 'מסעדת חלזונות' שבה הנחנו
סוגים שונים של מזון, ובדקנו איזה מזון
נאכל במידה הרבה ביותר.

פיתוח אחריות ועמדות חיוביות כלפי בעלי חיים

גידול בעלי חיים בגן מאפשר לילדים לקחת
אחריות על גידולם. הילדים הם שדואגים
להאכלת בעלי החיים ונעזרים ברשימת

אנחנו מחפשים מידע על בעלי החיים
במקורות מידע שונים (אינטרנט, מגדירים,
אנציקלופדיות וכו'). לאחר מכן אנו שואלים
שאלות, מעלים השערות, עורכים תצפיות,
אוספים נתונים, מתעדים ומסיקים
מסקנות.

לדוגמה, מצאנו חלזונות בגינה שלנו. צפינו
בהם מטפסים על הירקות ואוכלים מהם,
בדקנו את מבנה גופם ובחנו את יכולת
ההתקדמות שלהם באמצעות ניסוי שבו
הנחנו לפנייהם מכשולים שונים - אבן,

זנב סנונית ועוד), ולעתים קרובות פוגשים
ילדי הגן את בעלי החיים המזדמנים.
בחדר צומחים שיחים המזדמנים פרפרים
גם להטלה (פיגם) וגם לצוף, וגינת ירק
המזמנת זחלים, חלזונות ואפילו זיקית
שבאה לבדוק את מצב העגבניות. יש גם
פינות נסתרות שאינן מטופחות, המזמנות
עכבישים וקיפודים, מרכז האכלה לציפורים
ומקווה מים עם דגי גמבוזיה שבו גילינו
לא פעם קרפדה מטילה. את בעלי החיים
המתארחים בגן אנחנו חוקרים, ועל ידי כך
מפתחים מיומנויות חקר מגוונות. ראשית,

ציור לפרידה מטופי האוגרת

התורנויות שאנו מכינים יחד. בחופשות, חלק מבעלי החיים מועברים לבתי הילדים לשמירה וטיפול, והילדים עושים זאת בדאגה ובאחריות רבה.

כשחיפשנו מידע על האוגרים הסיביריים נתקלו הילדים בספרון על אוגרים. הם עיינו בו שוב ושוב, וביקשו ממני להכין לאוגרים מתקנים לכלוב, כדי שיהיה להם מעניין ונעים יותר ורווחתם תשתפר. הילדים נעזרו בגרסאות, ובכל פעם תכננו מתקנים משוכללים יותר של טיפוס, מעבר במנהרה ועלייה בסולם. את המתקנים הבנויים הכניסו הילדים לכלוב האוגרים וצפו בהנאה ובשמחה כיצד הם משתמשים במתקנים שבנו להם.

לאורך השנים שבמהלכן אנו מגדלים בעלי חיים בגן, הילדים למדו לאהוב ולכבד אותם, להתבונן בהם ולא להפריע להם. הילדים הבוגרים, הוותיקים בגן, מלמדים את הצעירים מהם איך לטפל בבעלי החיים שלנו, למשל, להימנע מלדפוק על הכלוב או להזיז אותו ללא צורך.

חיזוק ערכים חיוביים כלפי בעלי חיים והכרת זכויות בעלי החיים

הפילוסוף הצרפתי רנה דקרט, שחי במאה ה-17, טען כי רק לאדם יש נפש ובעלי חיים אינם מסוגלים לחוש כאב כלל (לוי ולי, 2002; שטסל, 2009). על פי תפיסתו, בעלי חיים הם מעין מכונות ביולוגיות חסרות תודעה וחסרות תחושת כאב או רגש, הפועלות כ'אוטומטים'. הם 'דברים', ולא מה שנקרא במושג הפילוסופי 'אישים' (persons). לעומתו קמו פילוסופים, דוגמת עמנואל קאנט, שטענו כי חובה על האדם לצמצם את סבלם של בעלי החיים ככל האפשר. גישתו של קאנט התמקדה בטענה כי למי שיש זכויות, זכויותיו מוחלטות ואין להפר אותן. תובנה זו נתמכה גם על ידי הפילוסופים טום ריגן ופיטר סינגר שהוזכרו לעיל. על פי ריגן, אם יש התנגשות בין זכות האדם לבחור את מזונו לזכותו של בעל חיים לחיות, עלינו להעדיף את זכותו של בעל החיים לחיות, כי הפגיעה בזכות זו תהיה קשה יותר מהפגיעה בהנאתו של האדם מאכילת בשר (שטסל, 2009). היהדות

וחאסלאם אינן אוסרות אכילת בשר, אך דוגלות בגישה המקדמת רווחת בעלי חיים. למשל, ביהדות, מצוות איסור צער בעלי חיים כוללת איסור לגרום סבל לבעל חיים. הגישה שבה אני דוגלת היא גישתו של הפילוסוף האמריקני פול טיילור. בספרו *כבוד לטבע*, שיצא לאור בשנת 1986, מייחס טיילור ערך פנימי לכל היצורים החיים כפרטים. לגישתו, האדם חבר בקהילת כדור הארץ כמו שאר היצורים, הוא חלק ממערכת הקשרים ויחסי הגומלין בטבע, וכמו לשאר היצורים, גם לו תכלית של קיום (שטסל, 2009).

הפילוסוף פיטר סינגר, בספרו *שחרור בעלי החיים* שהוזכר לעיל, מציג טיעונים פילוסופיים המחזקים את חובתנו המוסרית להגן על בעלי החיים (סינגר, 1998). על פי סינגר, יצור חי ראוי ליחס מוסרי אם יש לו יכולת לחוש כאב או הנאה, ומכיוון שמחקרים חלוציים ראשוניים הוכיחו כי לבעלי חיים יכולת לחוש הנאה וכאב, יש להעניק להם יחס מוסרי. מדינות רבות, וישראל בכלל זה, חוקקו חוקים ברוח הגישה של רווחת בעלי חיים, וכדי לקדם

חוקים אלה קמו ארגונים שונים הנאבקים למען בעלי חיים. אנחנו, בגן *ברוש*, יצרנו קשר עם ארגון *אנונימוס*, וביקשנו מהם לשלוח לנו חומר המתאים לילדים בגיל הרך. קיבלנו מהם ערכה הנקראת *לחלוק את העולם עם כולם*, ומתוכה בחרתי מצגת העוסקת בתחושות וברגשות של בעלי חיים. הצגתי לילדים את המצגת, ושוחחנו על היחס לבעלי חיים בבית, בטבע, במשק החי, בגני חיות ובקרקסים. כמוכן שהתאמתי את המושגים ואת התמונות לגיל הילדים ולא חשפתי אותם לקונפליקטים קשים מדי.

בנוסף, היה לי חשוב ללמד את הילדים שגם לבעלי חיים יש זכויות, ולכן לקחתי מחוק צער בעלי חיים את זכויות בעלי החיים והתאמתי אותן לילדי הגן:

- הזכות לא להיות צמאה או רעבה
 - הזכות לקבל מים טריים ומזון בריא
 - הזכות לחיות בנוחיות
 - הזכות לא לסבול מכאב, פציעה או מחלה
 - הזכות להתנהג בצורה טבעית
 - הזכות לא לחוש פחד או מצוקה
- את הזכויות רשמנו על בריסטולים. הילדים קישטו את המשפטים בציורים מתאימים ותלינו את התוצרים ברחבי הגן.

יצור חי ראוי ליחס מוסרי אם יש לו יכולת לחוש כאב או הנאה, ומכיוון שמחקרים חלוציים ראשוניים הוכיחו כי לבעלי חיים יכולת לחוש הנאה וכאב, יש להעניק להם יחס מוסרי

זכויות בעלי החיים נרשמו על בריסטולים, קושטו על ידי הילדים ונתלו ברחבי הגן

פרויקט שנתי - חיית המחמד שלי

מדי שבוע הציג אחד הילדים את חיית המחמד שהוא מגדל בביתו. ילדים שאינם מגדלים בביתם חיית מחמד, הציגו את חיית המחמד של הסבים, הדודים או השכנים. הילדים יכלו גם לבחור לספר על בעל חיים אחר שמעניין אותם. לדוגמה, אחד הילדים הציג חילזון שמצא בחצר. במהלך השבוע סיפרו הילדים על בעל החיים: הדרך שבה הגיע לביתם, איך הם מטפלים בו וכו'. הילדים הכינו עם הוריהם תצוגה הקשורה בבעל החיים, שכללה כרזה ובה מידע על אורחות חייו, ספרים, אביזרים ותמונות. ביום שישי, לאחר שהילדים שמעו במשך השבוע על בעל החיים וחיכו לו, הוא הגיע לגן ו'התארח' במפגש.

הפרויקט הוצג בפני ההורים והילדים בתחילת השנה, וכך הפכו ההורים לחלק בלתי נפרד מהפרויקט. במהלך השנה הגיעו לגן כלבים מגזעים שונים ולמדנו בהרחבה על כל אחד מהם. שרון סיפרה על ליסה, כלבת הרועה הגרמני שלה, והסבירה על תהליך הביות של הכלב ועל הזאב - אביו הקדום של הכלב. למדנו גם על ארצות המוצא של כלבים שונים. רון סיפר על בולי, כלבת הלבדור שלו, והכין מפה המתארת את הגעתם של הכלבים מאיי לברדור לאנגליה, ומשם לכל העולם.

הגיעו לגן גם חתולים. מאיה הביאה גורי חתולים שהחתולה שלה מיצי המליטה, וסיפרה על הטיפול של החתולה בגוריה. נדב הביא את הארנבונים שהוא מגדל וסיפר על מבנה הגוף של הארנבון ועל התאמתו לתפקודו. הגיעו לגן גם דגי נוי

לממש את חייו, לחיות ברווחה, להתפתח ולהתרחב (לוי ולוי, 2002; שטסל, 2009). כך, במהלך השנה נוספו לקהילת הגן שלנו עוד ועוד חברים מעולם החי, והמשכנו לשמוע ולשאול עליהם כל השנה.

פרויקט שנתי - הקמת מרפאה וטרינרית

כחלק מהעיסוק בנושא בעלי החיים, החלטתי להזמין לגן מומחית בתחום - את ורוניקה, אמה של שרון, שהיא סטודנטית לוטרנירית. לפני שהגיעה, ישבתי עם הילדים במפגש ויחד הכנו רשימת שאלות שהם היו מעוניינים לשאול אותה:

- מה זה וטרינר?
- איפה את עובדת?
- למה את מטפלת רק בבעלי חיים ולא בילדים?
- מתי את מטפלת בהם?
- לאן את לוקחת את בעלי החיים הפצועים?
- למה בחרת את העבודה הזאת?
- מה עושים לכלב פצוע?
- מתי לוקחים בעלי חיים למרפאה?
- איפה גרים האריות?
- מה עושים לפיל חולה?

מסוגים ומינים שונים, ולמדנו על תנאי המחיה שלהם, האכלתם ודרך הטיפול בהם. יונתן גידל חילזון בשם גרי. בפוסטר שהכין צילמה אותו אמו מנקה את ביתו הזמני של החילזון (זמני, כי הוא ישחרר אותו כמובן), חותך לו מלפפונים ומארגן לו סביבת חיים מתאימה. אחד האורחים הפחות שגרתיים בגן היה ג'וני, הסוס של שי-לי. ג'וני הגיע לחצר הגן, וכולנו יצאנו ללטף אותו ולצפות בשי-לי דוהרת עליו.

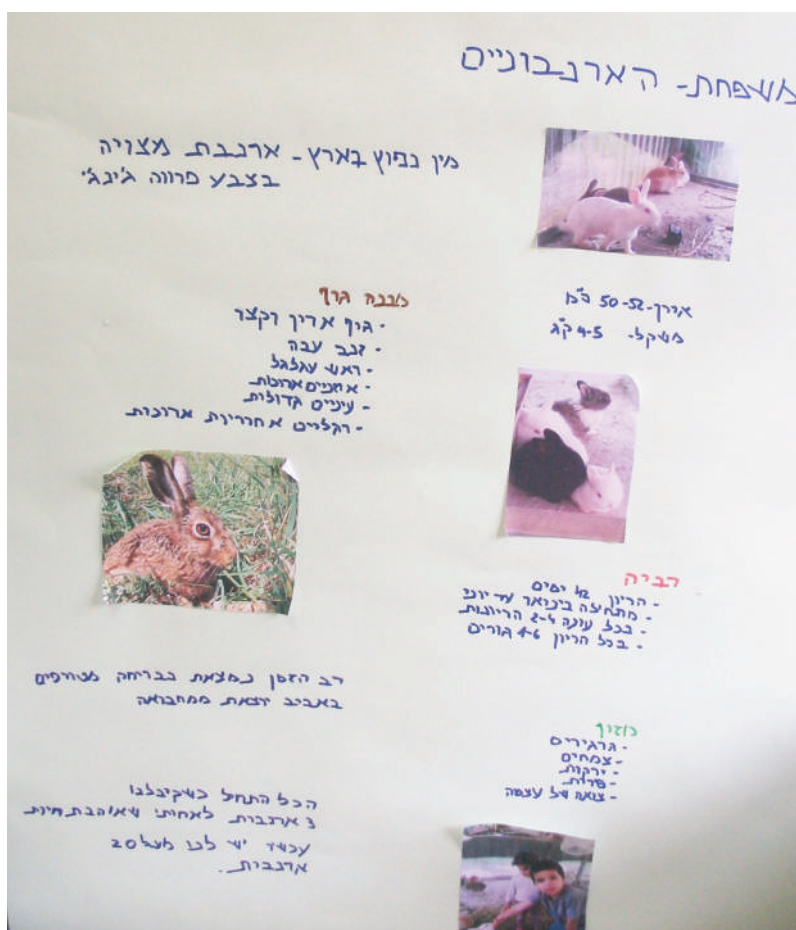
מעבר ללמידת העמיתים שזימן לנו הפרויקט ולהעצמה האישית של כל אחד מהילדים כששייף אותנו והציג את חיית המחמד שבחר, זכינו גם להתנסות במגע ולערוך היכרות מעמיקה עם בעלי חיים שונים. ילדים שנרתעו או פחדו מבעל חיים כלשהו, הצליחו להתגבר על הרתיעה או הפחד, לבדם או בתיווך מבוגר. התיידדו עם בעלי החיים שהגיעו לגן, הכרנו אותם בשמם הפרטי והתבוננו בתמונותיהם. בדרך זו יישמנו בפועל את גישתו של אלברט שוויצר, שהיה תיאולוג, מוזיקאי, פילוסוף ורופא, וזכה בפרס נובל לשלום בשנת 1952. שוויצר טען, שכפי שאדם מכבד את חייו עליו לכבד את חייהם של אחרים, ועליו לחיות כך שכל יצור חי בסביבתו יוכל

A young boy with short brown hair, wearing a blue and white striped shirt, is looking intently into a small, rectangular glass fish tank. The tank is filled with water, green artificial plants, and several small orange fish. It sits on a wooden surface. In the background, other children are visible at tables, and a black power supply unit is plugged into a wall outlet.

הכנו תגי שם לרופאים וסידרנו תורות וטרינרים. לאחר שהמרפאה הייתה מוכנה הביאו הילדים בובות פרווה של בעלי חיים לטיפול במרפאה. המרפאה התנהלה בצורה מסודרת. הילדים ובעלי החיים חיכו יפה בתור, וכשנכנסו למרפאה הציגו את הבעיה והוטרנרים טיפלו בה. בין בעלי החיים המטופלים במרפאה היו גם חיות

בשיחה עם הילדים, ורוניקה ענתה על השאלות, סיפרה לילדים חוויות מהעבודה בבית החולים הוטרנירי בספארי והסבירה על עבודת הוטרניר. בעקבות המפגש עם ורוניקה, שהותיר בילדים רושם רב ורצון להיות וטרינרים, החלטנו השנה לפתוח מרפאה וטרינרית במקום מרפאה לבני אדם. בדקנו מה צריך להכין למרפאה,

דוגמאות לפוסטרים שהכינו הילדים על בעלי החיים שלהם

הספרים שליוו אותנו

במהלך הפרויקט ולאורך כל השנה ליוו אותנו ספרי ילדים שנוגעים בנושאים שונים בתחום בעלי החיים ועוסקים ביחס חיובי כלפי בעלי חיים. את הספרים קראנו במליאה, והם היו מונחים בספריית הגן ונגישים לילדים בכל עת, גם להחלפה הביתה. קריאת הספרים עוררה דיונים בין הילדים, חידדה עמדות חיוביות כלפי בעלי חיים ועודדה הבעת רגשות חיוביים כלפיהם. הספרים שעליהם אני ממליצה מוצגים ברשימת 'לקריאה נוספת' בסוף המאמר.

סיכום

הלמידה על בעלי חיים שונים, ההשתתפות הפעילה בגידול בעלי חיים בגן וההכרות עם חיות המחמד שהילדים מגדלים בביתם, היו פעילויות חווייתיות ומשמעותיות, והעצימו וחיזקו את היחס החיובי של הילדים וההורים בגן כרוש לבעלי חיים. ההורים והצוות היו שותפים מלאים בפעילות, חקרו, הכינו והתעניינו. הלמידה הייתה משותפת, למידת עמיתים. כל ילד קיבל במה והיה גאה בחיית המחמד שלו. והכי חשוב, הילדים התחברו אל הנושא גם מבחינה רגשית וגם מבחינה קוגניטיבית. אני מאמינה ומקווה, שילדי הגן שלי, שנזהרים לא לדרוך על נמלים, שמוציאים בעדינות עכבישים מהגן על פיסת נייר, שמקבלים כל כלב שבא לבקר בגן בשמחה והתלהבות, שמתלהבים מקרפדה שקפצה לכריכה, יגדלו להיות אנשים שידעו להתייחס אל הטבע ואל בעלי החיים בכבוד.

אסיים בציטוט מתוך נאומו של יוסי שריד משנת 1999, בעת שכהן כשר החינוך: "חשוב ללמד את תלמידי ישראל חמלה כלפי לבעלי חיים, שתביא גם ליותר חמלה כלפי בני אדם" (זכויות בעלי חיים, 2013).

תודות

לילדי גן כרוש והוריהם, שאוהבים בעלי חיים בכל לבם. לטיראנה בן-לולו, הסייעת המדהימה שמגשימה יחד איתי חלומות. למפקחת גבי קזז, שמאפשרת להמריא למחוזות חדשים. לאוגרים, לדגים, לתוכונים, לכלבים, לחתולים, לארנבונים ולסוס, שהפכו לחלק מתוכנית הלימודים בגן. לצוות דע-גן שתומך ומכוון.

רשימת ספרות

ויקיפדיה (2013). זכויות בעלי חיים. נדלה מתוך: <http://he.wikipedia.org/wiki>

לוי, ז' ולוי, נ' (2002). אתיקה, רגשות ובעלי-חיים: על מעמד המוסרי של בעלי-חיים. תל אביב וחיפה: ספריית פועלים והוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.

לוי, נ' (2012). סוגיית החתולים לאור הדיון בזכויותיהם של בעלי החיים וברוחותם. אקולוגיה וסביבה, 3 (2): 180-174. נדלה מתוך:

<http://magazine.isees.org.il/Files/Articles/259.pdf>

משרד החינוך (2009). תוכנית הלימודים במדע וטכנולוגיה בגן הילדים ממלכתי וממלכתי דתי. האגף לתכנון ולפיתוח תוכניות לימודים. ירושלים: משרד החינוך. נדלה מתוך:

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/PreSchool/Math/TochniyotLimodim/MadaTecnologiaBaGan.htm>

סינגר, פ' (1998). שחרור בעלי-החיים. תל אביב: אור-עם.

שטסל, ז' (2009). אתיקה סביבתית. ירושלים: משרד החינוך ומנהלת מל"מ.

Siebert, C. (2014). Should a Chimp be able to sue its owner? *The New York Times Magazine*, page MM28. Retrieved from: http://www.nytimes.com/2014/04/27/magazine/the-rights-of-man-and-beast.html?_r=0

Wise, S. M. and Goodall, J. (2000). *Rattling the cage: Toward legal rights for animals*. Cambridge, Mass.: Perseus Books

לציפייה נוספת

Hegedus, C. and Pennebaker, D.A. (2014). Animals are persons too. *The New York Times Magazine*. Retrieved from: http://www.nytimes.com/2014/04/27/magazine/the-rights-of-man-and-beast.html?_r=0

לקריאה נוספת

גולדברג, ח' (2010). קישתא. בני ברק: הקיבוץ המאוחד.
גייר, נ' ורובינגר, א' (2010). פוצקי. בן שמן: מודן.
גרהם, ב' (2012). איך לרפא כנף שבורה. אור יהודה: כנרת.
הינס, ק' (2003). פלפל - או מה שכדאי לדעת על גידול כלב. תל אביב: שוקן.
יוסף, ל' (2001). אני רוצה פיל. קריית גת: קוראים.
סטפנס, ה' (2011). פרעושע. גאולים: אגם.
רוברטון, פ' (2013). מבוקשת: חיית המחמד המושלמת. בני ברק: ספריית הפועלים.

ענת לשם רז, מנהלת גן כרוש במושב בית אלעזרי. בוגרת ההשתלמות גונות מובילות מתמטיקה, מדע וטכנולוגיה, מרכז דע-גן. בית הספר לחינוך, אוניברסיטת בר אילן. סטודנטית לתואר שני בחינוך סביבתי, סמינר הקיבוצים. דוא"ל: ai_leshem@shiller.org.il